

ถ้ารู้จักพระพุทธศาสนา

ความสุขต้องมาทันที

มาฆบูชา ๒๕๕๑

๗

ถ้ำรู้จักพระพุทธศาสนา ความสุขต้องมาทันที

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN : 978-974-7628-83-8

พิมพ์ครั้งที่ ๒ — มาฆบูชา ๒๕๕๑

๑,๐๐๐ เล่ม

(ส่วนแยกย่อยจาก ทุกข์สำหรับเห็น แต่สุขสำหรับเป็น ซึ่งพิมพ์ครั้งก่อน ๒๐)

แบบปก: พระชัยยศ พุทธิวิโร

พิมพ์ที่

สารบัญ

ถ้ารู้จักพระพุทธศาสนา ความสุขต้องมาทันที ๑

ทุกข์เราต้องมองเห็น แต่สุขเราต้องให้มีให้เป็น ๑

ถึงจะเรียนจบหลัก ถ้าไม่รู้จักหน้าที่ต่ออริยสัจ

ก็ปฏิบัติไม่ถูก บรรลุธรรมไม่ได้ ๗

อริยสัจ คือ ธรรมที่นำเสนอเป็นระบบปฏิบัติการ

ให้มนุษย์บริหารประโยชน์จากความจริงของธรรมชาติ ๑๐

ความจริงมีอยู่ตามธรรมดา

พระพุทธเจ้ามีปัญญา ก็มาค้นพบและเปิดเผย ๑๔

เมื่อไม่รู้ทันความจริงของธรรม

คนก็นำทุกข์ในธรรมชาติมาทำเป็นทุกข์ของตัวเอง ๑๘

เมื่อเข้าถึงความจริง ก็เลิกฟุ้งฟิงต์ถนหา

หันมาอยู่เป็นอิสระด้วยปัญญา ๒๒

ธรรมชาติมนุษย์มีพิเศษแ่งดี

ที่ศึกษามีปัญญาเลิศได้ ๒๔

บนฐานแห่งธรรมชาติมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ต้องศึกษา

พระพุทธเจ้าทรงตั้งหลักพระรัตนตรัยขึ้นมา ๒๘

รู้ทันธรรมดา แล้ววางท่าทีให้ถูก ๓๒

ถ้าคนไทยตั้งหลักสืมนั่นไว้ จะไม่ไถลตกในหลุมวิกฤติ

ถึงแม้ถลาลาด ก็จะไม่ถอนตัวขึ้นสู่วิวัฒนาการได้ฉับพลัน ๓๔

ถ้ารู้จักพระพุทธศาสนา ความสุขต้องมาทันที*

ทุกข์เราต้องมองเห็น แต่สุขเราต้องให้มีให้เป็น

บางทีคนภายนอก หรือแม้แต่คนภายในนี่เอง มองว่าพระพุทธศาสนาสอนแต่เรื่องทุกข์ อะไรก็เป็นทุกข์ ชีวิตก็เป็นทุกข์ พอมองที่หลักอริยสัจก็เห็นว่า พระพุทธศาสนาเริ่มต้นด้วยทุกข์

นักเรียนมัธยมสมัยก่อน เมื่อ ๕๐ กว่าปีมาแล้ว เรียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ซึ่งเป็นพระราชานิพนธ์ของในหลวงรัชกาลที่ ๖ คำตอบต่อคำถามที่เป็นชื่อของหนังสือ นั้น ก็ทรงจับเอาที่จุดนี้คือ อริยสัจสี่

* บรรยายแก่ผู้บริหารระดับสูงของกรมการศาสนา ที่กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑ เดิมมีชื่อเรื่องว่า แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ต่อมา ได้มีการพิมพ์ในชื่อใหม่ว่า ทุกข์สำหรับเห็น แต่สุขสำหรับเป็น ในการพิมพ์รวมเรื่องสำหรับงานของคุณโยมนาม พูนวิฑู ๒๗ ม.ค. ๒๕๕๑ ได้เลือกคัดตัดตอนเนื้อความจากหนังสือ ทุกข์สำหรับเห็น แต่สุขสำหรับเป็น นั้น ประมาณครึ่งเล่ม นำมาจัดปรับลำดับเนื้อหาบางตอนใหม่ และตั้งชื่อนี้

ฝรั่งบางทีก็ว่าพระพุทธศาสนาเป็น pessimism คือมองโลกในแง่ร้าย ไปอ่านดูเถอะ พวก encyclopaedia และหนังสือตำรับตำราฝรั่ง จำนวนมากหรือส่วนมาก พอพูดถึงพระพุทธศาสนา ก็เริ่มด้วยว่าพระพุทธศาสนาบอกว่าชีวิตเป็นทุกข์ บอกว่า life หรือ existence เป็น suffering อะไรทำนองนี้ ซึ่งชวนให้เกิดความเข้าใจผิด

ตรงนี้ชาวพุทธเองจะต้องชัดเจน

ก่อนจะชี้แจงเรื่องนี้ ขอตั้งข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า

คนพวกที่ไม่ได้เรียนพระพุทธศาสนาในแง่ของตำรับตำราหรือทฤษฎี ถ้าจู่ๆ เข้ามาเมืองไทย อาจจะได้ภาพของพระพุทธศาสนาที่มีความประทับใจในทางตรงกันข้ามกับพวกที่อ่านหนังสือ

พวกที่อ่านหนังสืออาจเข้าใจว่า พระพุทธศาสนานี้สอนอะไรต่ออะไรให้มองชีวิตเป็นทุกข์ ไม่สบายเลย

แต่พวกที่ไม่ได้อ่านหนังสือ อยู่ๆ เข้ามาเมืองไทย เพียงแต่รู้ว่าเมืองไทยเป็นเมืองพุทธ พอมาเห็นคนเมืองไทยยิ้มแย้มแจ่มใสอย่างที่เรียกว่าเป็น the land of smile สยามเมืองยิ้ม เลยรู้สึกว่าเป็นเมืองไทยเป็นสุข

เคยมีฝรั่งหนุ่มสาวไปหาอาตมาที่วัด ไม่รู้จักกัน ไม่รู้ว่าใครแนะนำไป ถามเขาว่ามาทำไม

เขาบอกว่าเขาอยาการู้เรื่องพระพุทธศาสนา ก่อนมาไม่ได้สนใจ แต่มาแล้ว ตอนเข้าเ็นที่หน้าต่าง มองลงไป เห็นคนไทยหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส ดูคนไทยมีความสุขดี พระพุทธศาสนาสอนอะไรทำให้คนไทยมีความสุข

บางรายถึงขนาดบอกว่า เขาไปเที่ยวตามบ้านนอก ไปเห็นแม้แต่งานศพ สนุกสนานกันจัง เมืองฝรั่งไม่เป็นอย่างนี้เลย เวลา

งานศพฝรั่งเศสหน้าตาเคร่งเครียดเหลือเกิน จิตใจไม่สบายเลย แต่เมืองไทยสนุก แม้แต่งานศพก็ไม่ทุกข์ เขาอยากรู้ว่าพุทธศาสนาสอนอะไร

นี่เป็นความประทับใจอีกแบบหนึ่ง สำหรับคนที่มาเห็นภาพเชิงปฏิบัติในชีวิตความเป็นอยู่ว่าชาวพุทธมีความสุข ตรงกันข้ามกับเมืองฝรั่งเศสที่มีแต่หน้าตาเคร่งเครียด ยิ้มยาก มีความทุกข์มาก เป็นโรคจิตมาก

จะโยงอย่างไรให้สุขกับทุกข์รวมอยู่ในภาพของพุทธศาสนา อันเดียวกัน ถ้าเราจับหลักได้ถูก จะไม่มีปัญหาในเรื่องนี้

คำตอบอยู่ที่หลัก **กิจในอริยสัจ** หรือหน้าที่ต่ออริยสัจ

เมื่อพูดถึงอริยสัจสี่ จะต้องพูดถึงหน้าที่ต่ออริยสัจด้วย พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าพระองค์ยังไม่ทรงรู้เข้าใจอริยสัจสี่แต่ละข้อครบ ๓ รอบ ก็จะไม่ทรงปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้แล้ว

สามรอบนั้น พูดสั้นๆ คือ รู้อริยสัจข้อนั้นๆ รู้กิจคือหน้าที่ต่ออริยสัจข้อนั้นๆ และรู้ว่าได้ทำกิจต่ออริยสัจข้อนั้นๆ เสร็จแล้ว (เรียกว่า สัจญาณ กิจญาณ กตญาณ ตามลำดับ)

ดังนั้น เราจะรู้อริยสัจอย่างเดียวไม่ได้ ต้องรู้หน้าที่ต่ออริยสัจ และปฏิบัติหน้าที่ต่ออริยสัจให้สำเร็จด้วย การเรียนอริยสัจโดยไม่รู้หน้าที่ต่ออริยสัจอาจจะทำให้เข้าใจสับสน

พระพุทธเจ้าตรัส**กิจ** หรือ**หน้าที่** ต่ออริยสัจสี่ ไว้ครบถ้วนแล้ว แต่ละอย่างๆ

๑. หน้าที่ต่อ**ทุกข์** คือ **ปริญญา** (กำหนดรู้ รู้เท่าทัน จับตัวมันให้ได้)

๒. หน้าที่ต่อ**สมุทัย** คือ **ปหานะ** (ละ หรือกำจัด)

๓. **หน้าที่ต่อนิโรธ** คือ **สังฆิกิริยา** (ทำให้แจ้ง คือบรรลุดึง)

๔. **หน้าที่ต่อมรรค** คือ **ภาวนา** (บำเพ็ญ คือปฏิบัติ ลงมือทำ ทำให้เกิด ทำให้มีขึ้น

ข้อ ๑ นี้ จำไว้ให้แม่นใจเลยว่า **หน้าที่ต่อทุกข์ คือปริญา คือต้องรู้ทันมัน เราไม่มีหน้าที่เป็นทุกข์** ทำไมละ ก็เพราะปัญหา เป็นสิ่งที่เราต้องรู้เข้าใจ ถ้าเราจับจุดปัญหาไม่ได้ เราก็แก้ปัญหาไม่ได้ ไม่เฉพาะตัวปัญหาเท่านั้น เราจะต้องรู้เข้าใจสิ่งที่เกี่ยวข้องกับปัญหา สิ่งที่เราองรับหรือเป็นที่ตั้งของปัญหา คือรู้เท่าทันชีวิตสังขาร และรู้เท่าทันโลก

ความสุขที่แท้เกี่ยวกับปัญญา ท่านไม่สอนให้เรามีความสุขอย่างไ้ๆ

เอาละ นี่เป็นเรื่องของความรู้ **หน้าที่ต่อทุกข์มีอย่างเดียวคือ ปริญา** พุด่างๆ **ทุกข์นี้สำหรับปัญญารู้... จบแค่นี้**

ถ้าใครเอาทุกข์มาเข้าตัว ใครทำตัวให้เป็นทุกข์ แสดงว่าปฏิบัติผิดหลัก ไม่มีที่ไหนพระพุทธเจ้าสอนให้คนเป็นทุกข์ สอนแต่ให้รู้เท่าทันทุกข์ เพื่อจะแก้ไขได้ มรรคต่างหาก ที่เรามีหน้าที่ปฏิบัติ ลงมือทำให้มีให้เป็น

สุขตรงข้ามกับทุกข์ สุขอยู่ในอริยสังข์ข้อไหน สุขอยู่ในข้อนิโรธ คือในข้อจุดหมาย แต่เราไม่นิยมใช้คำว่าสุข เพราะสุขนี่จะเป็นสัมพัทธ์ตลอด เป็น relative เพราะตราบใดที่มีสุข ก็หมายความว่ายังมีทุกข์ปนอยู่ คือยังไม่พ้นทุกข์ ยังไม่ชัดว่าทุกข์หมดหรือยัง

แต่ถ้าเมื่อไรทุกข์ไม่มีเหลือ อันนี้จะพูดว่าสุขหรืออย่างไรก็ได้แล้วแต่ ถ้าพูดว่าสุขก็หมายถึงสุขสมบูรณ์เลย ไม่มีทุกข์เหลืออยู่

พุทธศาสนายอมรับมาตรฐานตัดสินต่อเมื่อไรทุกข์หรือไม่มี

ทุกข์เหลือเลย จุดหมายของพุทธศาสนาคือไม่มีทุกข์เหลือเลย

นิโรธนั้นที่แท้ไม่ได้แปลแค่ดับทุกข์ ขอให้สังเกตว่า “นิโรธ” นั้นแปลว่า **การไม่เกิดขึ้นแห่งทุกข์** เพราะดับทุกข์แสดงว่าเรามีทุกข์ จึงต้องดับมัน

พอเราปฏิบัติไปถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ก็ถึงภาวะไร้ทุกข์ ไม่มีทุกข์เหลือ ไม่มีการเกิดขึ้นแห่งทุกข์อีกต่อไปเลย

ส่วนในระหว่างปฏิบัติ ระหว่างที่เป็นสัมพัทธ์ ทุกข์จะน้อยลง และจะมีสุขมากขึ้น ฉะนั้น **สุขจึงจัดอยู่ในฝ่ายนิโรธ** ในฝ่ายจุดหมาย กิจหรือหน้าที่ต่อนิโรธ คือ **สังนึกิริยา** แปลว่า ทำให้ประจักษ์แจ้ง คือทำให้ประจักษ์แก่ตัวหรือบรรลุถึง **สุขจึงเป็นภาวะที่เรามีเพิ่มขึ้น ๆ**

หมายความว่า ทุกข์เป็นสิ่งที่เรารู้ทัน แล้วก็หาทางแก้ เราจะก้าวไปสู่จุดหมาย คือมีสุขเพิ่มขึ้นเรื่อย ทุกข์น้อยลงเรื่อย จนกระทั่งหมดทุกข์ เป็นสุขที่แท้ คือ “**นิพพานํ ปรมํ สุขํ**” นิพพานเป็นบรมสุข

ท่านที่ถึงนิพพานแล้วสุขอย่างไร ถ้าพูดให้สั้นคือ มีความสุขอยู่ในตัวตลอดเวลา ไม่ต้องหาความสุข และมีความสุขที่เป็นอิสระ เช่น สุขได้ทุกที่ทุกเวลา สดใสเบิกบานอยู่เป็นธรรมดา ไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อสิ่งอื่นหรือวัตถุภายนอก

ในแง่หนึ่งก็เหมือนที่ท่านว่าไว้ในมงคลข้อท้ายสูงสุดว่า ถึงแม้ถูกโลกธรรมทั้งหลายกระทบกระทั่ง ก็ไม่หวั่นไหว จิตใจเกษมเบิกบานสดใส ไร้โรค ไร้ทุกข์

ระหว่างปฏิบัติ เราก็ห่างทุกข์และมีสุขมากขึ้นเรื่อย

ฉะนั้น ในชีวิตจริง คือภาคปฏิบัติ ชาวพุทธจึงต้องมีสุขมากขึ้น และทุกข์น้อยลงไปเรื่อย ๆ นี่คือการที่เราดูพุทธศาสนาในเชิงปฏิบัติ

ซึ่งเป็นชีวิตจริง ฝรั่งเศสเห็นชาวพุทธมีความสุขยิ้มแย้มแจ่มใส

แต่ถ้าไปอ่านหนังสือเป็นเชิงทฤษฎี ที่คนเขียนจับหลักไม่ชัด พอเริ่มด้วยทุกข์ก่อน ก็มองพุทธศาสนาเป็นทุกข์ไป

ที่จริงนั้น ทั้งหลักการและภาคปฏิบัติของพระพุทธศาสนา สอดคล้องเป็นอันเดียวกัน

ทวนอีกที พุทธศาสนิกชนต้องจับหลักเรื่องกิจหรือหน้าที่ต่อ อริยสัจนี้ให้ได้ว่า...

๑. **ทุกข์** เรามีหน้าที่ **ปริยญา** รู้ทัน ศึกษาให้เข้าใจว่า มันอยู่ที่ไหน มันเป็นอย่างไรรู้ จับตัวมันให้ชัด เพื่อให้พร้อมที่จะแก้ไข

๒. **สมุทัย** ตัวสาเหตุของทุกข์นั้น เราจึงมีหน้าที่ **ปหานะ** กำจัดแก้ไข

๓. **นิโรธ** เรามีหน้าที่ **สังฆิกิริยา** บรรลุจุดหมายที่บาราค ทุกข์ เป็นสุขมากขึ้นๆ

๔. **มรรค** ข้อนี้เท่านั้นที่เรามีหน้าที่ **ภาวนา** ปฏิบัติลงมือทำ

สรุปความว่า พระพุทธศาสนาสอนเรื่องทุกข์ไว้สำหรับ ปัญญา รู้ แต่สอนเรื่องสุขสำหรับให้เรามีชีวิตเป็นจริงอย่างนั้น

พูดอย่างสั้นว่า **พุทธศาสนาสอนให้รู้ทันทุกข์ และให้อยู่เป็นสุข** หรือให้สั้นกว่านั้นอีกว่า พุทธศาสนาสอนให้เห็นทุกข์ แต่ให้เป็นสุข คือ **ทุกข์สำหรับเห็น แต่สุขสำหรับเป็น**

เพราะฉะนั้น จะต้องมองพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาแห่งความสุข ไม่ใช่ศาสนาแห่งความทุกข์ ฝรั่งเศส (หรือไทยก็ตาม) เมื่อจับจุดไม่ถูก ก็เข้าใจผิดพลาด สับสน

ถึงจะเรียนจบหลัก ถ้าไม่รู้จักหน้าที่ต่ออริยสัจ ก็ปฏิบัติไม่ถูก หยั่งธรรมไม่ถึง

ตอนนี้ ถ้าต้องการรู้สึกละเอียดลงไปอีก ก็มาศึกษากันหน่อย
แต่ใครเห็นว่าที่รู้มานั้นพอแล้ว ก็ข้ามไปได้เลย

มาดูเรื่องกิจหรือหน้าที่ต่ออริยสัจกันต่อ

๑) ทุกซ์...เรามีหน้าที่ต่อมันอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า
“ทุกซ์ัง ปริญญะยัง” ทุกซ์นั้นเป็นสิ่งที่จะต้องรู้เท่าทัน ภาษาพระ
แปลกันว่า “กำหนดรู้” ทุกซ์เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้

“ปริญญะยัง” นี้เป็นคุณศัพท์ ถ้าใช้เป็นคำนามก็เป็น
“ปริญญา” ที่เราเอามาใช้เป็นชื่อของการสำเร็จการศึกษา

ทุกซ์...เรามีหน้าที่รู้จักมัน รู้ทันมัน เรียกว่า “ปริญญา” ทุกซ์
นั้นเป็นตัวปัญหา เป็นปรากฏการณ์ ท่านเปรียบเหมือนกับ “โรค”

ในทางร่างกายของเรานี้ เมื่อเรามีโรค เราก็จะแก้ไขบำบัด
หรือกำจัดโรค แต่พอเอาเข้าจริง เรากำจัดโรคไม่ได้ แต่เราต้อง
เรียนรู้จักโรค เหมือนหมอจะแก้ไขโรค ต้องกำหนดรู้ให้ได้ว่าเป็น
โรคอะไร เป็นที่ไหนตรงไหน เพราะฉะนั้น นอกจากต้องรู้โรคแล้ว
ต้องรู้ร่างกายซึ่งเป็นที่ตั้งของโรคด้วย

ทำนองเดียวกัน ในข้อทุกซ์นี้ จึงไม่ใช่เรียนเฉพาะปัญหา แต่
เรียนชีวิตซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งปัญหาด้วย หมายความว่า ทุกซ์คือปัญหา
เกิดที่ไหนมันเกิดที่ชีวิตหรือเกิดในโลก เราก็ต้องรู้จักโลก รู้จักชีวิต

เหมือนกับแพทย์จะแก้ไขโรค เวลาเรียนเริ่มที่อะไร ก็ต้องไป
เรียนตั้งแต่ anatomy (กายวิภาค) ต้องไปเรียน physiology
(สรีรวิทยา) แทนที่จะเริ่มเรียนที่โรค ก็ไปเรียนที่ร่างกายซึ่งเป็นที่ตั้ง
ของโรค

เช่นเดียวกับเราจะแก้ไขทุกข์ เราต้องเรียนรู้เข้าใจชีวิต ตลอดถึงโลกที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์ ซึ่งในที่สุดปัญหาเกิดที่ชีวิต ถ้าเราไม่เข้าใจชีวิต เราก็แก้โรคของมัน คือปัญหาหรือทุกข์ไม่ได้ เรื่องนี้ก็ทำนองเดียวกัน

ดังนั้น ในข้อทุกข์นี้ความหมายจึงคลุมทั้งตัวปัญหาและสิ่ง ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งปัญหา โดยเฉพาะชีวิตมนุษย์นี้เราจะต้องเข้าใจ คือปริณญามัน

ทุกข์ ก็คือความผันแปรบีบคั้นกระทบกระแทก ซึ่งเกิดเป็นปัญหาแก่ชีวิต เหมือนกับโรค ก็คือความแปรปรวนวิปริตผิดปกติของร่างกาย เช่นอวัยวะบางส่วนถูกบีบคั้นบ่อนเบียนกระทบกระแทกเสียดแทง ตลอดจนทำงานไม่ปกติ

เมื่อเรียนรู้จักร่างกายและระบบการทำงานของมันแล้ว ก็กำหนดรู้โรคที่จะบำบัดแก้ไขได้ นี่ก็เช่นเดียวกัน การจะกำหนดรู้ทุกข์ ก็ต้องรู้จักชีวิตและดูที่ชีวิต (นามรูป/ขันธ ๕) นี้แหละ

๒) พอรู้โรคว่าเป็นโรคอะไร จับได้แล้ว ก็ต้องสืบสาวหาสาเหตุของโรค สมุทัยได้แก่ตัวเชื้อโรคที่เราจะต้องกำจัด หรือความบกพร่องทำงานผิดปกติของร่างกายที่จะต้องปรับแก้

เวลาแก้ไขบำบัดโรคนี้ เราไม่ได้แก้ไขไม่ได้กำจัดตัวโรคนะ เช่นเราไม่ได้ขจัดความปวดหัว เราต้องขจัดสาเหตุของความปวดหัว ถ้าไม่อย่างนั้นเราจะแก้ได้แต่อาการ ยาจำนวนมากได้แค่ระงับอาการ ไข้ใหม่ เช่นระงับอาการปวดหัว

ตราบไตที่เรายังไม่ได้กำจัดเหตุของการปวดหัว เราก็แก้โรคปวดหัวไม่สำเร็จ

ฉะนั้น ในข้อที่หนึ่งนี้เราจึงเรียนรู้จักทุกข์ เหมือนกับแพทย์ที่

วินิจฉัยโรคให้ได้ ต่อจากนั้นก็สืบสาวหาตัวสาเหตุของโรค ซึ่งอาจจะ เป็นเชื้อโรค หรือความบกพร่องของอวัยวะ ไม่ใช่เชื้อโรคอย่างเดียว

บางทีการเป็นโรคนั้น เกิดจากการกระทบกระทั่งกับสิ่งแวดล้อม ล้อม ความบกพร่องของอวัยวะ หรือการทำงานวิปริต หรือความ แปรปรวนต่างๆ ซึ่งจะต้องจับให้ได้ เพราะเมื่อมีโรคก็ต้องมี สมุฏฐาน หรือ **สมุทัย**

สมุทัยนี้แหละเป็นตัวที่ต้องแก้ไขหรือกำจัด หน้าที่ต่อสมุทัย เรียกว่า **“ปหานะ”**

๓) ต่อไป เมื่อจะกำจัดโรค เราต้องมีเป้าหมายว่าเราจะเอา อะไร และจะทำได้แค่ไหน จุดหมายอะไรที่เราต้องการ กำหนดให้ได้ อันนี้เรียกว่า **นิโรธ**...รู้ว่าเราต้องการอะไร และรู้ความเป็นไปได้ใน การแก้ไข

คนที่ไม่มีความชัดเจนว่าเราต้องการอะไร มีความเป็นไปได้อะไร ก็จะทำอะไรไม่สำเร็จ

แพทย์ก็ต้องวางเป้าหมายในการรักษาเหมือนกันว่า มันเป็นไปได้อย่างไร เราจะเอาอะไรเป็นจุดหมายในการรักษา呢 แล้วก็ทำไปให้ได้ ให้บรรลุจุดหมายนั้น เรียกว่า **“สังฆิกิริยา”** แปลว่า ทำให้ ประจักษ์แจ้ง ทำให้เป็นจริงขึ้นมา คือ ทำให้สำเร็จ หรือบรรลุถึง

๔) พอวางเป้าหมายเสร็จ ก็มาถึงขั้นลงมือปฏิบัติ จะผ่าตัด ให้อา และให้คนไข้ปฏิบัติตัวบริหารร่างกายอย่างไร

วิธีการทั้งหมดมาอยู่ในข้อ ๔ คือ **มรรค** เป็นขั้นที่ต้องลงมือทำ เรียกว่า **“ภาวนา”** ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ มีรายละเอียดมากมาย

เพราะฉะนั้น อริยสัจ ๔ จึงเป็นวิธีการวิทยาศาสตร์ จะใช้ในการสอนก็ได้ ในการรักษาโรคก็ได้ แพทย์ก็ใช้วิธีการนี้

อริยสัจ คือ ธรรมที่นำเสนอเป็นระบบปฏิบัติการ ให้มนุษย์บริหารประโยชน์จากความจริงของธรรมชาติ

ที่จริงสภาวะตามธรรมชาตินั้น ในที่สุดก็คือกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติ ที่เรียกว่า *อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท* และภาวะเหนือกระบวนการนั้น คือ *นิพพาน* เท่านั้นเอง

แต่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงเป็นอริยสัจ เพื่อให้เห็นขั้นตอนในการปฏิบัติของมนุษย์ และเป็นวิธีสอนด้วย คือเป็นวิธีสอนที่จะให้คนเข้าใจได้ง่าย และเกิดผลในเชิงการปฏิบัติที่เร้าใจให้ทำตาม และทำได้เป็นขั้นตอนชัดเจน

อริยสัจนั้น แท้จริงเป็นหลักของเหตุและผล ธรรมดาเราพูดถึงเหตุก่อน แล้วจึงพูดถึงผลใช่ไหม แต่ให้สังเกตว่าพระพุทธเจ้ากลับทรงยกผลขึ้นแสดงก่อน แล้วแสดงเหตุทีหลัง ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

ทุกข์ คือปรากฏการณ์ซึ่งเป็นผล และ *สมุทัย* เป็นเหตุของทุกข์นั้น... นี่ผลกับเหตุ ๑ คู่แล้ว

นิโรธ คือจุดหมายที่ต้องการ จัดเป็นผล แล้วก็ *มรรค* คือวิธีปฏิบัติให้บรรลุจุดหมายนั้น จัดเป็นเหตุ... นี่ก็ผลกับเหตุอีก ๑ คู่

รวมเป็นผลกับเหตุ ๒ คู่

นี่เป็นข้อที่น่าสังเกต เป็นการพลิกกลับกันกับความรู้สึกลงไปซึ่งมองไปที่เหตุก่อนผล

ตามปกติพระพุทธเจ้าก็ตรัสเหตุก่อนผล แต่ในกรณีนี้กลับแสดงผลก่อนเหตุ เพราะอะไร... เพราะเป็นเรื่องของวิธีสอน ซึ่งต้องเริ่มด้วยสิ่งที่มองเห็นอยู่ และต้องเริ่มที่ปัญหาหาก่อน

เรื่องอะไร ง่าย ๆ ก็พูดถึงเหตุของปัญหาโดยไม่ได้พูดถึงปัญหาเป็นหลักของการสอนและการชี้แจงอธิบายว่า ต้องเริ่มที่ปัญหา

โดยชี้ปัญหาว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทำความเข้าใจปัญหา แล้วจึงค้นหาสาเหตุ เสร็จแล้วก็ชี้ถึงจุดมุ่งหมาย หรือสิ่งที่ต้องการ แล้วก็บอกวิธีปฏิบัติที่จะให้เข้าถึงจุดหมาย

วิธีสอนอย่างนี้เป็นที่เร้าใจด้วย พอพูดถึงปัญหา โดยเฉพาะปัญหาของตัวเอง หรือปัญหาที่เกี่ยวข้องกระทบถึงตัว คนก็สนใจ อยากจะรู้ อยากจะแก้ไขปัญหานั้น แล้วจึงสืบสาวว่า ปัญหานี้เกิดจากเหตุอะไร

เมื่ออยากกำจัดเหตุแล้ว พอพูดถึงจุดหมายว่าดีอย่างไร คนก็อยากจะไปถึงจุดหมายนั้น แล้วจึงบอกวิธีปฏิบัติ

ถ้าเราไปบอกวิธีปฏิบัติก่อน วิธีปฏิบัติอาจจะยากมาก คนก็จะท้อใจ ไม่อยากไป ไม่อยากทำ

แต่ถ้าชี้จุดหมายแล้วพูดให้เห็นว่ามันดีอย่างไร ใจเขาจะไฝปรารถนา ยิ่งเห็นว่าดีเท่าไร ประเสริฐเท่าไร เขายังอยากไป เขาก็พร้อมและเต็มใจที่จะทำ

พอถึงตอนที่เขาพร้อมแล้วนี้ เราจึงค่อยบอกวิธีปฏิบัติ ไม่ต้องกลัวหวอก ตอนนีเขาสบายใจ ตั้งใจเต็มที่แล้ว เขายินดีพร้อมที่จะทำสุดแรงของเขา

ฉะนั้น หลักอริยสัจนี้จึงเป็นวิธีสอนด้วย พร้อมทั้งเป็นวิธีการแก้ปัญหา และวิธีปฏิบัติกรในงานต่างๆ วิธีสอนที่ได้ผลดีจะใช้หลักการนี้ แม้แต่พวกที่จะปลุกระดมก็พลอยเอาไปใช้ได้ด้วย

ทำไมจึงว่าในการปลุกระดมก็ต้องใช้วิธีนี้จึงจะได้ผล ก็เพราะว่าการปลุกระดมนี้ แม้แต่ที่ไม่สุจริต เขามุ่งแต่จะให้สำเร็จ ก็เอาวิธีนี้ไปใช้ เพราะเป็นวิธีที่ได้ผล คืออย่างนี้

ตอนต้นต้องพูดชี้ปัญหาก่อน... “เวลานี้มันแยء มีแต่ปัญหา

ผู้คนยากจนข้นแค้น เตื่อตร้อนนั้กหนา อะไรๆ ก็ไม่ดี มันเลวร้าย อย่างนั้นๆ”

ถ้าจะปลุกระดม ก็ต้องชี้เรื่องที่ไม่ดี ให้เห็นออกมาชัดๆ ว่า เยอะแยะไปหมด ร้ายแรงอย่างไร ต้องชี้ทุกชี้ให้ชัดก่อนว่าน่าเกลียด น่ากลัวร้ายแรงจนคนไม่พอใจมาก อยากรจะแก้ไข

พอชี้ทุกชี้หรือปัญหาชัดว่าอะไรไม่ดีอย่างไร จะต้องแก้ไข แล้ว ทีนี้ชี้สาเหตุ ว่านี่ตัวการ เจ้าตัวนี้แหละ ตัวร้ายอยู่นี้ เป็นเหตุ ให้เกิดปัญหาเหล่านี้ มันอยู่ที่นั่น ถึงตอนนี้คนก็ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง ใจก็เกิดพลัง เกิดความตื่นเต้น เกิดเรี่ยวแรงกำลังขึ้นมา ว่าจะต้อง จัดการกำจัดมันลงนะ เราเห็นตัวการแล้ว

พอคนกระหายอยากจะจัดการแล้ว ก็ชี้เป้าหมาย

อย่างกับสมัยหนึ่งที่เขาปลุกระดมกัน บอกว่า “*โน่น ฟาสีทอง ผ่องอำไพ*” หรืออะไรก็แล้วแต่ สิ่งดีงามจะต้องเป็นอย่างนี้ บรรยาย ให้เห็นว่าดีเหลือเกิน เลิศเหลือเกิน ชี้ให้เห็นเลิศเลอเท่าไรยิ่งดี

จุดหมายนั้นต้องชี้ให้เด่นว่าดีที่สุดใน ดีอย่างโน้นอย่างนี้ จนกระทั่งคนอยากไปเหลือเกิน ยิ่งคนอยากไปสู่จุดหมายนั้นเท่าไร ก็ จะยิ่งเกลียดชังเจ้าตัวการนั้น และอยากกำจัดมันมากเท่านั้น

คนไม่ชอบสภาพนั้นอยู่แล้ว เพราะถูกชี้ว่าเป็นปัญหา พอชี้ ต้นเหตุให้เห็นตัวการร้ายที่ต้องกำจัดให้ได้ ใจคนก็พุ่งเป้าไป พอพร้อมอย่างนี้แล้ว ชี้จุดหมายที่ดีที่ต้องการเสร็จแล้ว ทีนี้ก็พร้อม เต็มที่เลย

พอบอกวิธีปฏิบัติว่า “ต้องทำอย่างนี้ๆๆ” ตอนนี่วิธีปฏิบัติ ถึงจะยากก็ไม่กลัวแล้ว เอาเลย ไม่ว่าจะยากอย่างไร ก็เอาทั้งนั้น ระดมกำลังทำเต็มที่... *มรรค*มาได้เลย

รวมความว่า อริยสังข์เป็นหลักที่เชื่อม ระหว่างความจริงของ
ธรรมชาติ กับปฏิบัติการของมนุษย์

ถ้าเอาความจริงของธรรมชาติแท้ๆ ก็คือ **อิทัปปัจจยตา-
ปฏิจจสมุปบาท** และ**นิพพาน** ซึ่งเป็นแก่นแท้ในแง่ของความจริง
ตามธรรมชาติล้วนๆ

แต่ถ้าพูดตามความจริงล้วนๆ แท้ๆ อย่างนั้นจะยากมาก
พระพุทธเจ้าจึงทรงนำเสนอในรูปของหลักอริยสังข์ ๔

เมื่อดูเหตุการณ์ตามลำดับ ก็ให้เห็นชัดว่า

๑. หลังตรัสรู้ ก่อนจะเสด็จออกเดินทางสั่งสอน พระพุทธเจ้า
ทรงพระดำริว่า ธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ คือ **อิทัปปัจจยตาปฏิจจ-
สมุปบาท** และ**นิพพาน**นั้น ยากที่ใครจะรู้ตามได้ จึงน้อมพระทัยจะ
ไม่ทรงสอน (วินย.๔/๗/๘) และ

๒. ต่อมาเมื่อทรงเริ่มสอน คือทรงแสดงธรรมครั้งแรก (เรียก
ว่าปฐมเทศนา) พระองค์ตรัสว่าตรัสรู้**อริยสังข์ ๔** โดยทรงทำกิจหรือ
หน้าที่ต่ออริยสังข์ ๔ นั้น ครบบริบูรณ์แล้ว (วินย.๔/๑๓/๑๘)

ขอย้ำว่า **“อริยสังข์”** คือหลักที่โยงความจริงในธรรมชาติ มาสู่
การใช้ประโยชน์ของมนุษย์ เพราะลำพังกฎธรรมชาติเอง มันมีอยู่
ตามธรรมดา ถ้าเราไม่รู้วิธีปฏิบัติ ไม่รู้จุดที่จะเริ่มต้น ไม่รู้ลำดับ เรา
ก็สับสน

พระพุทธเจ้าทรงต้องการให้เราได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติ
โดยสะดวกจึงนำมาจัดรูปตั้งแบบวางระบบไว้ให้ เรียกว่า **“อริยสังข์สี่”**

พระพุทธเจ้าทรงจัดวางอริยสังข์สี่นั้น โดยทำลำดับให้เห็นชัด
เจน เป็นได้ทั้งวิธีสอน ทั้งวิธีแก้ปัญหา และวิธีที่จะลงมือทำการ
ต่างๆ เมื่อทำตามหลักอริยสังข์สี่ ความจริงของธรรมดาที่ยาก ก็เลย
ง่ายไปหมด

ความจริงมีอยู่ตามธรรมดา

พระพุทธเจ้ามีปัญญา ก็มาค้นพบและเปิดเผย

ต่อไปนี่เมื่อจะดู “แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา” ก็ต้องดูที่หลักความจริงอีก เริ่มด้วยข้อแรกมองว่าพระพุทธศาสนามีท่าทีหรือทัศนคติต่อความจริงอย่างไร คือมองดูโลก มองดูธรรมชาติและชีวิตอย่างไร พุทธสันุๆ ว่า พระพุทธศาสนามองความจริงของสิ่งทั้งหลายอย่างไร

จุดเริ่มต้นนี้ซัดอยู่แล้วในพุทธพจน์ ที่พระสวดอยู่เสมอในงานอุทิศกุศลว่า “อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคตานิ อนุปาทา วา ตถาคตานิ จิตา ว สา ธาตุ...” มีเนื้อความว่า “ตถาคตคือพระพุทธเจ้า จะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ตาม ความจริงก็คงอยู่เป็นกฎธรรมดา เป็นความแน่นอนของธรรมชาติ ว่าดังนี้ๆ”

นี่คือการมองความจริงตามแบบของพระพุทธศาสนา พุทธพจน์นี้เป็นหลักพื้นฐาน เราควรจะเริ่มต้นด้วยหลักนี้ นั่นก็คือพระพุทธศาสนามองสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องของธรรมชาติและกฎธรรมชาติ เป็นความจริงที่เป็นอยู่อย่างนั้นตามธรรมดาของมัน ไม่เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า

ในพุทธพจน์นี้เอง พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า “ตถาคตมารู้ความจริง ค้นพบความจริงนี้แล้ว จึงบอกกล่าว เปิดเผย แสดง ชี้แจง ทำให้เข้าใจง่าย ว่าดังนี้ๆ”

พุทธพจน์ตอนนี้บอกฐานะของพระศาสดาว่า ฐานะของพระพุทธเจ้า คือผู้ค้นพบความจริง แล้วนำความจริงนั้นมาเปิดเผยแสดงให้ปรากฏ

พระพุทธรูปเจ้าไม่ใช่เป็นผู้บัญญัติหรือเป็นผู้สร้างผู้บันดาลอะไรขึ้นมาจากความไม่มี พระองค์เพียงแค่แสดงความจริงที่มีอยู่ การที่พระองค์บำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ก็เพื่อมาตรัสรู้เข้าถึงความจริงอันนี้ที่มีอยู่ตามธรรมดา

ความจริงนี้มีอยู่ตามธรรมดาตลอดเวลา ไม่มีใครเสกสรรคิดบันดาล (ไม่มีผู้สร้าง เพราะถ้ามีผู้สร้าง ก็ต้องมีผู้ที่สร้างผู้สร้างนั้น ถ้าผู้สร้างมีได้เอง ก็แน่นอนเลยว่า สภาวะธรรมก็มีอยู่ได้โดยไม่ต้องมีผู้สร้าง) มันไม่อยู่ได้อ่านาจนบังคับบัญชาของใคร ไม่มีใครบิดผันเปลี่ยนแปลงมันได้ ผู้ใดมีปัญหาจึงจะรู้เข้าใจและใช้ประโยชน์มันได้

ปัญหาอยู่ที่ว่า เราไม่มีปัญญาที่จะรู้ เมื่อเราไม่รู้ความจริงที่เรียกว่ากฎธรรมชาตินี้ เราก็ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายไม่ถูกต้อง เพราะสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามความจริงของมัน เมื่อเราไม่รู้ความจริงของมัน เราก็ปฏิบัติต่อมันไม่ถูก จึงเกิดปัญหาแก่ตัวเราเอง

เพราะฉะนั้น การรู้ความจริงของธรรมชาติจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เมื่อเรารู้แล้ว เราก็จะปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ถูกต้อง

เหมือนกับในทางวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ ที่ค้นพบความจริงคือกฎธรรมชาติบางอย่างหรือบางส่วน เมื่อค้นพบแล้วก็นำเอากฎธรรมชาติส่วนนั้นมาใช้ทำอะไรต่างๆ ได้ เช่น การสร้างสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ตั้งแต่เรือกลไฟ รถยนต์ รถไฟ เรือบิน ตลอดจนคอมพิวเตอร์ได้ ก็มาจากการรู้ความจริงของกฎธรรมชาติทั้งนั้น เมื่อรู้แล้วก็จัดการมันได้ เอามันมาใช้ประโยชน์ได้ ถ้าไม่รู้ ก็ตัน ติดขัด มีแต่เกิดปัญหา

เรื่องนี้ก็ทำนองเดียวกับวิทยาศาสตร์ แต่วิทยาศาสตร์เอาแค่ความจริงของโลกวัตถุ ส่วนพระพุทธรูปศาสนาองความจริงของโลก

และชีวิตทั้งหมด

รวมความว่า พระพุทธศาสนามองความจริงของสิ่งทั้งหลายว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติที่มีอยู่และเป็นไปตามธรรมชาติของมัน แล้วพระพุทธเจ้ามาค้นพบ แล้วก็ทรงทำให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยมีวิธีจัดรูปร่างระบบแบบแผนให้เรียนรู้ได้สะดวก และวางเป็นกฎเกณฑ์ต่างๆ

นี่ก็คือการจับเอาหลักการของความจริงนั่นเอง มาจัดเป็นระบบขึ้น เพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจของเรา

ทีนี้ ความจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาติที่ว่ามันเป็นอย่างไรมีตัวอย่างเช่นว่า สิ่งทั้งหลายเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง ไม่คงที่ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เป็นทุกขัง คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และเป็นอนัตตา ไม่เป็นตัวเป็นตนของใคร ที่จะไปสั่งบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ เราจะไปยึดถือครอบครองมันจริงไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน หรือดำรงอยู่ตามสภาวะของมัน

สิ่งทั้งหลายที่เรายึดถือเป็นตัวตนในบัดนี้ ก็คือภาพปรากฏของเหตุปัจจัยที่เป็นไปตามกระบวนการของมัน เมื่อเหตุปัจจัยมาสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ ก็แสดงผลเป็นปรากฏการณ์ที่เราเรียกเป็นตัวเป็นตน แต่แท้จริงแล้วตัวตนอย่างนั้นไม่มี มีแต่เพียงภาพปรากฏชั่วคราว

ส่วนตัวจริงที่อยู่เบื้องหลัง ก็คือกระบวนการแห่งความสัมพันธ์กันของสิ่งทั้งหลายที่คืบเคลื่อนไปเรื่อยๆ เมื่อเหตุปัจจัยเหล่านี้สัมพันธ์กัน แล้วคืบเคลื่อนต่อไป ภาพตัวตนที่ปรากฏนั้นก็

ดังนั้นตัวตนที่แท้ ที่ยั่งยืนตายตัว ที่จะยึดถือครอบครองบังคับบัญชาอะไรๆ ได้ จึงไม่มี (คำว่า “อัตตา” ก็คือตัวตนที่เที่ยงแท้ยั่งยืนตายตัวตลอดไป)

มัน(อัตตา)ไม่มี เพราะมีแต่ภาพรวมของปรากฏการณ์ที่เกิดจากความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในกระบวนการของมัน เรียกว่า เป็นเพียงสภาวะธรรม ไม่เป็นตัวตนของใคร

ถ้าเข้าใจเช่นนี้แล้วก็จะเห็นว่า อ้อ... อะไรก็ตามที่ปรากฏเป็นตัวเป็นตน ก็คือสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์ชั่วคราว หรือสิ่งที่ดำรงอยู่ตามสภาวะของมันเท่านั้น ซึ่งเราจะต้องรู้ทัน

ถ้าจะรู้ความจริงของปรากฏการณ์ เราต้องสืบสาวดูกระบวนการของเหตุปัจจัยที่อยู่เบื้องหลัง แล้วเราจะเห็นความจริงและไม่ยึดติดอยู่กับตัวอัตตานี้

นี่คือความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเรื่อง “ไตรลักษณ์” ขึ้นไว้เป็นหลักที่เด่นว่า...

สิ่งทั้งหลายนี้ อนิจจัง ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับหาย มีความเปลี่ยนแปลง *ทุกขํ* คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อยู่ในภาวะขัดแย้ง ถ้าคนเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยความอยาก มันก็ฝืนความปรารถนา แล้วก็ *อนตตา* ไม่เป็นตัวตนของใครได้ ใครจะยึดถือครอบครองสั่งบังคับไม่ได้ เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน หรือดำรงอยู่ตามสภาวะของมัน

เมื่อไม่รู้ทันความจริงของธรรม

คนก็นำทุกข์ในธรรมชาติมาทำเป็นทุกข์ของตัวเอง

สำหรับ *ทุกข์* ในไตรลักษณ์นี้ เรามักไปมองคำว่าทุกข์เป็น ความเจ็บปวดเสีย ที่จริงทุกข์เป็นสภาพตามธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย หรือเป็นสภาวะตามธรรมชาติ คืออาการที่สิ่งทั้งหลายไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิม

บางทีแปลว่า stress หรือ conflict คือสภาวะที่มันมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบต่างๆ ที่เกิดดับบีบคั้นขัดแย้งกันอยู่ตลอดเวลา แล้วทุกข์ก็เป็นภาพรวมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเหล่านั้น

สิ่งทั้งหลายเป็นองค์รวม ที่เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ มาประชุมกัน เมื่อองค์ประกอบแต่ละอย่างเกิดขึ้นดับไป เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา องค์รวมนั้นจึงไม่สามารถคงสภาพเดิมอยู่ได้ เพราะเมื่อองค์ประกอบแต่ละอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป ก็จะมีการขัดแย้งกัน เป็นความกดดันภายใน แล้วก็ต้องคงอยู่ไม่ได้

สภาพที่ขัดแย้ง ผืน กดดัน คงอยู่ไม่ได้ทั้งหมดนี้ เรียกว่า “ทุกข์” ซึ่งเป็นสภาวะธรรมชาติในสิ่งทั้งหลาย เมื่อเราใช้ศัพท์นี้กับภาวะในใจคน ก็จะมี ความหมายว่าเป็นภาวะที่จิตถูกกดดันบีบคั้น ก็คืออันเดียวกัน

จะเห็นว่าทุกข์ที่มีอยู่ในธรรมชาติ ในสิ่งทั้งหลายนี้ ก็มีความหมายหนึ่ง คล้ายๆ กับทุกข์ในใจของเรา ทุกข์ในใจของเราก็คือ ภาวะที่ถูกบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง ไม่สบาย ทนไม่ไหว ที่นี้ในสิ่งทั้งหลาย ทุกข์ก็คือภาวะที่จะต้องผันแปรเปลี่ยนแปลงไป เกิดความ

ขัดแย้ง กัดกัน ทนอยู่ไม่ได้

ส่วน อนตฺตา ก็อย่างที่พูดไปแล้วว่า คือดำรงอยู่หรือเป็นไปตามสภาวะของมันอย่างนั้นๆ ซึ่งใครจะไปยึดถือยึดครองเป็นตัวเป็นของตัวอย่างใดไม่ได้จริง ถ้าเป็นสิ่งขาร ก็เป็นเพียงภาพรวมของปรากฏการณ์แห่งกระบวนการของการเปลี่ยนแปลง มิใช่เป็นตัวตนที่ยั่งยืนมั่นคงอยู่อย่างนั้นตลอดไป

เรื่องนี้ก็ทำนองเดียวกับกฎทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีอยู่ตามธรรมดาในธรรมชาติ ไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่ ใครมีปัญญาสามารถ ก็ค้นพบแล้วก็เอามาทักกัน

เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา นี้พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า เป็นความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน ไม่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มาค้นพบ เปิดเผย อธิบาย วางเป็นระบบไว้

ตรงนี้แหละที่มาโยงเข้ากับอริยสัจ คือ เมื่อสิ่งทั้งหลายทั้งโลก รวมทั้งชีวิตของคนเรา นี้ เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งๆ มันก็เป็นไปตามกฎธรรมชาตินี้ ที่ว่ามีความไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงทุกเวลา มีความกดดันขัดแย้งภายใน คงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้ และเป็นไปตามเหตุปัจจัย ปรากฏรูปลักษณะไปต่างๆ ยักย้ายไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันนั้น อย่างร่างกายของเราก็ก็เปลี่ยนไป ตอนเป็นเด็ก หน้าตาอย่างหนึ่ง อายุมากขึ้นมาก็เปลี่ยนไปอีกอย่างหนึ่ง

เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา ตามธรรมดาของมันอย่างนี้ ก็มีคำถามว่า มนุษย์จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับมันอย่างไร คือจะปฏิบัติหรือสัมพันธ์กับธรรมชาติ กับโลก กับชีวิต ที่เป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้นอย่างไร

มนุษย์อาจจะสัมพันธ์กับมันด้วยอวิชชา ตัณหา อูปาทาน
อวิชชา คือภาวะที่ขาดความรู้ความเข้าใจ ไม่รู้ทันความจริง
ของสิ่งนั้นๆ

ตัณหา คือความอยากความปรารถนาต่อสิ่งต่างๆ โดยไม่รู้ทัน
ความจริงของมัน

อูปาทาน คือการเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ให้เป็นอย่างที่ตัว
ต้องการ เอาความปรารถนาของตนเป็นตัวกำหนด

ถ้ามนุษย์เข้าไปสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย หรือพูดง่ายๆ ว่า
สัมพันธ์กับโลกและชีวิต ด้วยอวิชชา ตัณหา อูปาทาน ก็จะทำให้
ปัญหาขึ้นกับชีวิตของตัวเองทันที ทุกข์ที่เป็นสภาพอยู่ในธรรมชาติ
ตามธรรมดาของมัน คือเป็นความขัดแย้ง คงอยู่ไม่ได้ ในสิ่งที่จะ
ต้องเปลี่ยนแปลงคือเคลื่อนนั้น ก็จะเกิดเป็นสภาวะที่กีดกัน ขัดแย้ง
ขึ้นในจิตใจของมนุษย์ ตอนนี้อยู่ในธรรมชาติที่มีอยู่ตามธรรมดา
กลายมาเป็น “ทุกข์” ประจักษ์ในใจของเรา

ที่จริงมันเป็นทุกข์อยู่ตามธรรมดาในธรรมชาติ แต่เมื่อเราไป
สัมพันธ์ปฏิบัติต่อมันไม่ถูก จึงเกิดเป็นทุกข์ในใจของเราขึ้นมา และ
เมื่อสืบค้นดู ก็จะรู้ว่า อวิชชา ตัณหา อูปาทาน เป็นตัวกำหนด
ความสัมพันธ์ของเราในกรณีนี้ ตัวนี้แหละที่ท่านว่าเป็น “สมุทัย”
คือเหตุแห่งทุกข์ ตอนนี้สมุทัยมาแล้ว

สมุทัยนี้ ถ้าตรัสแค่บทบาทหน้าโรง ก็เอาตัณหาเป็นตัวแสดง
แต่ถ้าตรัสแบบเต็มโรง จะทรงยกเอาอวิชชาเป็นตัวกำกับหลังโรง
ขอให้ดูเวลาตรัสว่า อะไรคือสมุทัย พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๒ แบบ

แบบที่ ๑ ตรัสว่า สมุทัยได้แก่ตัณหา คืออธิบายง่ายๆ สั้นๆ ว่า
“สิ่งทั้งหลายมันไม่เป็นไปตามใจอยากของคุณหรอก เมื่อคุณ

สัมพันธ์กับมันด้วยความอยาก คุณก็ต้องเป็นทุกข์เอง”

แต่เบื้องหลังตัณหา คือความอยาก หรือความตามใจตัวนี้ ตัวการที่แท้ก็คือความไม่รู้เท่าทันความจริง ซึ่งเป็นเงื่อนไขเปิดช่อง ให้ปัจจัยต่างๆ เข้ามาหนุนกันในการที่จะให้ปัญหานั้นเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น

แบบที่ ๒ จึงตรัสแบบกระบวนการที่เริ่มต้นจากอวิชชาว่า อวิชชาเป็นปัจจัยพื้นฐานของปัญหาหรือทุกข์ สมุทัยที่แท้จริงเป็น กระบวนธรรม (ธรรมปวัตติ) ตามกฎปฏิจจสมุุปบาทว่า อวิชชา-*ปจฺจุยา สงฺขารา ...* ซึ่งประมวลว่าทั้งหมดนี้คือสมุทัยแห่งทุกข์

ตอนนี้จะเห็นได้ว่า กฎธรรมชาติมาสัมพันธ์กับมนุษย์แล้ว

ตอนแรก พุดเริ่มจากกฎธรรมชาติก่อนว่า ความจริงของ ธรรมชาติ มันมีอยู่ตามธรรมดาของมัน สิ่งทั้งหลายดำเนินไปตาม กฎธรรมชาตินั้น เป็น *อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา*

ตอนนี้ มาถึงคน คือในการที่คนเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ถ้าเกี่ยวข้องกับโดยมีอวิชชา ตัณหา อูปาทาน เป็นตัวกำหนด ก็เกิด ปัญหา มีทุกข์ขึ้นมา

อันนี้คืออริยสังข์ข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒ คือการสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายซึ่งมีศักยภาพที่จะให้เกิดทุกข์ ด้วยอวิชชา-ตัณหา-อูปาทาน ซึ่งเป็นสมุทัยคือตัวเหตุ แล้วก็เกิดทุกข์ในตัวคนขึ้นมา คือก้าวจากทุกข์ ในสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ตามธรรมชาติ มาเป็นทุกข์ในใจของเรา

นี่คือวิธีพุดแบบย้อนกลับโดยเอากฎธรรมชาติเป็นจุดเริ่มต้น โดยเริ่มที่ *สมุทัย* คือมนุษย์ไปสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายไม่ถูกต้อง โดยสัมพันธ์ด้วยอวิชชา-ตัณหา-อูปาทาน ก็เกิดเป็น *ทุกข์* ขึ้นมา

เมื่อเข้าถึงความจริง ก็เลิกฟุ้งฟงตัณหา หันมาอยู่เป็นอิสระด้วยปัญญา

ในทางตรงข้าม ถ้าเรารู้ทันความจริงของโลกและชีวิต แล้วเปลี่ยนวิธีสัมพันธ์เสียใหม่ เราไม่สัมพันธ์ด้วยอวิชา-ตัณหา-อุปาทาน แต่เปลี่ยนจากอวิชาเป็นวิชา และสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายด้วยปัญญา *สมุทัยก็หายไป กลายเป็นนิโรธ*

พออวิชา-ตัณหา-อุปาทาน หายไปบับ สมุทัยหายไป ทุกข์ก็หายไปด้วย กลายเป็นนิโรธดับทุกข์หมด หรือทุกข์ไม่เกิดขึ้นเลย

ดังนั้น วิธีแก้ไขก็คือการพัฒนามนุษย์ให้มีปัญญา จนกระทั่งหมดอวิชา-ตัณหา-อุปาทาน เพราะฉะนั้นจึงต้องทำให้เกิดวิชา เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตโดยอาศัยตัณหาน้อยลงตามลำดับ จนกระทั่งอวิชาหมดไป เมื่อหมดอวิชาแล้ว ก็คือนิโรธ ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นอีก

จากกฎธรรมชาติโยงมาถึงอริยสัจ คิดว่าชัดพอสมควร ถ้าไม่ชัดกรุณาถามด้วย

ย้อนอีกทีหนึ่งว่า กฎธรรมชาติมีอยู่เป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นดับ เปลี่ยนแปลงไป คงสภาพเดิมไม่ได้ เป็นปรากฏการณ์ที่ปรากฏภาพออกมาตามเหตุปัจจัยของมัน เป็นไปตามธรรมดาอย่างนี้

เมื่อมนุษย์อยู่ในโลก ก็ต้องไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้น ถ้าเราสัมพันธ์ไม่ถูก คือใช้อวิชา-ตัณหา-อุปาทาน ก็เกิดปัญหาทันที คือเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงสอนให้เรามีความสัมพันธ์ที่ถูก

ต้อง ให้ใช้ปัญญาที่จะปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้น ด้วยความรู้เข้าใจ จนกระทั่งไม่ต้องอาศัยอวิชา-ตัณหา-อุปาทาน

เมื่อเราพัฒนาปัญญาจนถึงที่สุด เราก็จะพ้นจากอวิชา-ตัณหา-อุปาทาน เราก็เป็นอิสระ ก็คือถึง **นิโรธ**

แต่ในการที่จะมีปัญญา จนหมดอวิชา-ตัณหา-อุปาทาน นั้น มนุษย์ก็ต้องพัฒนาตัวเอง ซึ่งก็คือมรรคนั่นเอง

มรรค ก็คือกระบวนการวิวัฒนาการมนุษย์ไปสู่การมีปัญญา จนกระทั่งไม่ต้องอาศัยอวิชา-ตัณหา-อุปาทาน ในการดำเนินชีวิต แต่เป็นอยู่ด้วยปัญญา

พอถึงตรงนี้ก็จบเรื่องของอริยสัจ

เพราะฉะนั้นจึงพูดได้ว่า พระพุทธศาสนาสอนเรื่องธรรมชาติกับการที่มนุษย์ไปสัมพันธ์กับธรรมชาติ เท่านั้นเอง พูดอีกอย่างหนึ่งก็คือ

๑. ความจริงของธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ
๒. การรู้เข้าใจความจริงนั้น แล้วนำมาใช้ประโยชน์ แต่เป็นประโยชน์ของตัวเอง ที่จะให้ชีวิตของเราหมดปัญหาอย่างแท้จริง

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า **พุทธศาสนามีเท่านั้น** คือ

๑. ความจริงของธรรมชาติ หรือกฎธรรมชาติ ซึ่งเราต้องเรียนรู้ และใช้ประโยชน์โดยปฏิบัติให้ถูกต้อง
๒. มนุษย์เป็นผู้เรียนรู้เข้าใจความจริงนี้ และใช้ประโยชน์จากความรู้นั้น เราจึงต้องศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ด้วย

ธรรมชาติมนุษย์มีพิเศษแ่งดี ที่ศึกษามีปัญญาเลิศได้

ตอนนี้พูดกันมาถึงมนุษย์ ว่าเมื่อมนุษย์จะต้องปฏิบัติต่อกฎธรรมชาติ เราก็ต้องรู้จักธรรมชาติของมนุษย์ด้วยว่าเป็นอย่างไร เช่น ให้อู่ว่าธรรมชาติของมนุษย์นี้สามารถมีปัญญาที่จะหมดอวิชชา

เป็นไปได้อหรือไม่ที่มนุษย์จะอยู่ได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัย อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน ถ้าเป็นไปไม่ได้ การแก้ปัญหาก็เป็นไปไม่ได้

ถ้ามนุษย์ไม่สามารถพัฒนาให้มีปัญญา เราก็ต้องอยู่กับ อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน ตลอดไป และต้องยอมรับว่าจะต้องเป็นทุกข์ตลอดไปด้วย ฉะนั้น เราจึงมาศึกษาธรรมชาติของมนุษย์ คือ นอกจากรู้ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย ทั้งโลก ทั้งระบบ ก็มารู้ธรรมชาติของตัวมนุษย์เองด้วย

คราวนี้ก็มาพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งต้องพูดเป็น ๒ ระดับ

ระดับที่ ๑ มนุษย์ก็เป็นธรรมชาติส่วนหนึ่งของระบบธรรมชาติทั้งหมด ย้ำว่าเป็นธรรมชาติเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น เพราะ ฉะนั้น *ชีวิตของมนุษย์จึงต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เช่นเดียวกับธรรมชาติอย่างอื่น ๆ*

ถ้าเราแยกเป็นโลกและชีวิต ชีวิตของเราก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติใหญ่ อันเดียวกันกับกฎธรรมชาติที่ครอบงำโลกทั้งโลก อยู่ คือเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ต้องเปลี่ยนแปลงไป คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และปรากฏรูปขึ้นมาตามกระบวนการของเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันนั้น

นี่คือธรรมชาติของมนุษย์ด้านหนึ่งที่เป็นชีวิต เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ระดับที่ ๒ ธรรมชาติพิเศษที่เป็นส่วนเฉพาะของมนุษย์ ตรงนี้แหละเป็นจุดสำคัญที่จะก้าวไปสู่ขั้นที่จะตอบได้ว่าจะสามารถแก้ปัญหาข้างต้นได้หรือไม่ คือ **มนุษย์สามารถมีปัญญา ที่จะมีชีวิตโดยไม่ต้องพึ่งพาวิชา- ตถะหา-อุปาทาน ได้หรือไม่**

ธรรมชาติของมนุษย์ตรงนี้ ถือเป็นฐานของพระพุทธศาสนาเลยทีเดียว

ธรรมชาติส่วนพิเศษของมนุษย์ คือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ ตรงนี้สำคัญมาก ถ้าพูดอย่างภาษาสมัยใหม่ก็ใช้คำว่า **“เป็นสัตว์ที่พัฒนาได้”** ไม่ใช่จมอยู่กับที่ แต่เปลี่ยนแปลงได้ในเชิงคุณภาพ หรือเรียกว่าเป็นสัตว์พิเศษก็ได้

พิเศษคือแปลกจากสัตว์ชนิดอื่น คือสัตว์ชนิดอื่นไม่เหมือนมนุษย์ สัตว์มนุษย์นี้แปลกจากสัตว์อื่น แปลกหรือพิเศษอย่างไร พิเศษในแง่ที่ว่าสัตว์อื่นฝึกไม่ได้หรือฝึกแทบไม่ได้ แต่มนุษย์นี้ฝึกได้

คำว่า **“ฝึก”** นี้พูดอย่างสมัยใหม่ได้แก่คำว่า **เรียนรู้และพัฒนา** พูดตามคำหลักแท้ๆ คือ **ศึกษา หรือสิกขา** พูดรวมๆ กันไปว่า **เรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา หรือเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนา**

พูดสั้นๆ ว่า **มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก**

สัตว์อื่นแทบไม่ต้องฝึก เพราะมันอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ พอเกิดมาปั๊บ เรียนรู้จากพ่อแม่นิดหน่อย เดี่ยวเดียวมันก็อยู่รอดได้

อย่างลูกวัวคลอดออกมา ๒-๓ นาทีลุกขึ้นเดินได้ ไปกับแม่แล้ว ห่านออกจากไข่เข้าวันนั้น พอสายหน่อยวิ่งตามแม่มันลงไป ในสระเลย วิ่งได้ วายน้ำได้ หากินตามพ่อตามแม่มันเลย

แต่มันอยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ เรียนรู้ได้นิดเดียว แค่พอกินอาหารเป็นต้น แต่ต่อจากนั้นมันฝึกไม่ได้ เรียนรู้ไม่ได้ เพราะฉะนั้นมันจึงอยู่ด้วยสัญชาตญาณตลอดชีวิต เกิดมาอย่างไรก็ตายไปอย่างนั้น

แต่มนุษย์นี่ต้องฝึก ต้องเรียนรู้ ถ้าไม่ฝึก ไม่เรียนรู้ ก็อยู่ไม่ได้ ไม่ต้องพูดถึงจะอยู่ดี แม้แต่รอดก็อยู่ไม่ได้ มนุษย์จึงต้องอยู่กับพ่อแม่ อยู่กับพี่เลี้ยงเป็นเวลาสิบปี

พอออกมาดูโลก มนุษย์ทำอะไรไม่ได้เลย ต้องเรียนรู้ทุกอย่าง กินก็ต้องเรียนรู้ ต้องฝึกต้องหัด นั่ง นอน ขับถ่าย เดิน พูด ต้องฝึกต้องเรียนรู้ทั้งหมด นี่คือธรรมชาติของมนุษย์ เป็นสัตว์ที่ต้องหัดต้องฝึกไปทุกอย่าง มองในแง่นี้เหมือนเป็นสัตว์ที่ด้อย

แต่เมื่อมองในแง่บวก คือเรียนรู้ได้ ฝึกได้ ตอนนี้เป็นแง่เด่นคือพอฝึก เริ่มเรียนรู้ คราวนี้มนุษย์ก็เดินหน้า มีปัญญาเพิ่มพูนขึ้น พูดได้ สื่อสารได้ มีความคิดสร้างสรรค์ ประดิษฐ์อะไรๆ ได้

มนุษย์สามารถพัฒนาโลกแห่งวัตถุ เกิดเทคโนโลยีต่างๆ มีความเจริญทั้งในทางนามธรรม และทางวัตถุธรรม มีศิลปวิทยาการ เกิดเป็นวัฒนธรรม อารยธรรม จนกระทั่งเกิดเป็นโลกของมนุษย์ ช้อนขึ้นมาท่ามกลางโลกของธรรมชาติ

สัตว์อื่นทั้งหลาย มีหรือไม่มีที่สามารถสร้างโลกของมันต่างหากจากโลกของธรรมชาติ... ไม่มี มันเกิดมาด้วยสัญชาตญาณอย่างไร ก็ตายไปด้วยสัญชาตญาณอย่างนั้น หมุนเวียนกันต่อไป

แต่มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ คือต้องฝึก ต้องเรียนรู้ และเรียนรู้ได้ ฝึกได้

พระพุทธศาสนาจับความจริงของธรรมชาติข้อนี้เป็นหลัก

สำคัญที่สุด จึงให้กำลังใจกับมนุษย์ว่า มนุษย์ที่ฝึกแล้วนั้น เลิศ
ประเสริฐจนกระทั่งแม้แต่เทวดาและพรหมก็น้อมนมัสการ ดัง
คาถาว่า

มนุสฺสภฺตํ สมพุทฺธํ อตฺตทนต์ํ สมหิตํ
เทวาปิ นํ นมสฺสนฺติ

แปลว่า “พระพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้แหละ แต่ทรงฝึก
พระองค์แล้ว มีพระหฤทัยที่อบรมมาอย่างดี แม้เทพทั้งหลายก็
น้อมนมัสการ”

คาถานี้เป็นการเตือนมนุษย์และให้กำลังใจว่า ความดีเลิศ
ประเสริฐของมนุษย์นั้น อยู่ที่การเรียนรู้ฝึกศึกษาพัฒนาตนขึ้นไป
มนุษย์จะเอาดีไม่ได้ถ้าไม่มีการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน เพราะ
ฉะนั้น เราจึงพูดเต็มว่า

“มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก”

เราจะไม่พูดทิ้งช่องว่างว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ ซึ่งเป็นการ
พูดที่ขาดตกบกพร่อง

เราพูดได้แค่ว่า มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ หมายความว่า เป็น
สัตว์ที่แปลกจากสัตว์อื่น “พิเศษ” แปลว่าแปลกพวก ไม่ได้หมายความว่าดีหรือร้าย

แต่ “ประเสริฐ” นี้คือดี ซึ่งมีหลักความจริงว่ามนุษย์ไม่ได้
ประเสริฐเองลอยๆ ต้องประเสริฐด้วยการฝึก ถ้าไม่ฝึกแล้วจะด้อย
กว่าสัตว์ดิรัจฉาน จะต่ำทรามยิ่งกว่า หรือไม่ก็ทำอะไรไม่เป็นเลย
แม้จะอยู่รอดก็ไม่ได้

ฉะนั้นความประเสริฐเลิศของมนุษย์จึงอยู่ที่การฝึกฝน
พัฒนาตน และอันนี้เป็นความเลิศประเสริฐที่สัตว์ทั้งหลายอื่นไม่มี

สัตว์อื่นอย่างดีก็ฝึกได้บ้างเล็กน้อย เช่น ช้าง ม้า เป็นต้น และมันฝึกตัวเองไม่ได้ ต้องให้มนุษย์ฝึก

๑. ต้องให้มนุษย์ฝึกให้

๒. แม้มนุษย์จะฝึกให้ ก็ฝึกได้ในขอบเขตจำกัด เรียนรู้ได้ไม่มาก

แต่มนุษย์ฝึกตัวเองได้ และฝึกได้แทบไม่มีที่สิ้นสุด

บนฐานแห่งธรรมชาติมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ต้องศึกษา พระพุทธเจ้าทรงตั้งหลักพระรัตนตรัยขึ้นมา

หลักพระพุทธศาสนาตรงนี้สำคัญที่สุด เพราะมนุษย์ฝึกได้ ฝึกตนเองได้ และเมื่อฝึกแล้วประเสริฐสุด การที่ยก**พระรัตนตรัย**ขึ้นมาตั้งเป็นหลัก ก็เพราะความจริงข้อนี้ คือ

ก) พระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบ โดยเป็นสรณะ คือเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกว่า อันตัวเรานี้ก็เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนที่จะทรงฝึกพระองค์ก็เป็นมนุษย์อย่างพวกเรานี้ เราจึงมีศักยภาพที่จะฝึกให้ประเสริฐอย่างพระพุทธเจ้าได้

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ประเสริฐเลิศสูงสุด ได้ตรัสรู้สัจธรรม มีพระคุณสมบัติสมบูรณ์ทุกประการ การที่ทรงมีพระคุณสูงเลิศอย่างนั้นได้ ก็เพราะได้ทรงฝึกพระองค์ ดังที่เรียกว่าทรงบำเพ็ญบารมีมากมายจนเต็มบริบูรณ์

เราจึงตั้ง “พุทธะ” ขึ้นมาเป็นแม่แบบว่า คุณวิเศษผู้ฝึกดีถึงที่สุดแล้ว พัฒนาดีแล้ว จะมีปัญญารู้สัจธรรม บริสุทธิ์หลุดพ้น เป็นอิสระ อยู่เหนือโลกธรรม มีความสุข มีชีวิตที่ดีงาม มีคุณธรรมความ

ดิงามที่สมบุรณ์ เป็นที่พึ่งของชาวโลก เลิศประเสริฐขนาดนี้

พอระลึกอย่างนี้ก็เกิดศรัทธาที่เรียกว่า ตถาคตโพธิสัทธา คือเชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งก็มีความหมายต่อไปอีกว่าเชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะ เพราะฉะนั้น การที่ถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้น ความหมายอยู่ที่นี้ คือ

๑. ทำให้เกิดศรัทธาที่โยงตัวเราเข้าไปหาพระพุทธเจ้าว่า จากความเป็นมนุษย์อย่างเรานี้ พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีฝึกฝนพระองค์จนเป็นพระพุทธเจ้า เราก็เป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน ถ้าเราฝึกตนจริงจังให้ถึงที่สุด เราก็จะเป็นอย่างพระองค์ได้ ทำให้เราเกิดความมั่นใจว่าเรามีศักยภาพที่จะฝึกให้เป็นอย่างพระพุทธเจ้าได้

๒. เตือนใจให้ระลึกถึงหน้าที่ของตนเองว่า เราเป็นมนุษย์ ซึ่งจะดีเลิศประเสริฐได้ ด้วยการฝึกฝนพัฒนาตน การฝึกฝนพัฒนาตน เป็นหน้าที่แห่งชีวิตของเราหรือของชีวิตที่ดี เราจะต้องฝึกศึกษาพัฒนาตนอยู่เสมอ

๓. ให้เกิดกำลังใจว่า การฝึกฝนพัฒนาตนนี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงทำมาจนสำเร็จผลสมบุรณ์แล้วเป็นตัวอย่าง พระองค์ทำได้ แสดงว่าเราก็สามารถทำได้ แม้ว่าการฝึกศึกษานั้นบางครั้งจะยากมาก อาจทำให้เราชักจะย่อท้อ แต่เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าว่าพระองค์เคยประสบความยากลำบากมากกว่าเรานักหนา พระองค์ก็ก้าวฝ่าผ่านลุล่วงไปได้ เราก็จะเกิดกำลังใจที่จะฝึกตนต่อไป

๔. ได้วิธีลัดจากประสบการณ์ของพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติมา ลำบากยากเย็นอย่างยิ่ง ต้องลองผิดลองถูก บำเพ็ญบารมีกว่าจะเป็นพุทธะได้ เมื่อพระองค์ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงประมวลประสบการณ์ของพระองค์มาวางเป็นหลักเป็นลำดับสอนเราให้เข้าใจง่าย

ขึ้น เท่ากับบอกวิธีลัดให้เราสำเร็จรูป จากประสบการณ์ของพระองค์ ซึ่งเราเอามาใช้ได้ทันที ไม่ต้องยากลำบากอย่างพระองค์

การระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะได้ประโยชน์ถึง ๔ ประการอย่างนี้ เราจึงตั้งพระพุทธเจ้าเป็นองค์แรกของรัตนตรัย เป็นสรณะข้อที่ ๑

ข) เมื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นแม่แบบแล้ว ก็คิดจะฝึกศึกษาพัฒนาตน ที่นี้การที่จะพัฒนาตัวเองได้ ก็ต้องรู้หลักรู้ความจริงของกฎธรรมชาติคือธรรมะ และต้องปฏิบัติตามธรรมนั้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงเป็นจุดเริ่มที่นำเราเข้าไปสู่ธรรมะ พูดย่างๆ ว่า จากพุทธะโยงไปหา “ธรรมะ” ซึ่งก็คือตัวความจริงของธรรมชาติที่มนุษย์จะต้องรู้และนำมาใช้ปฏิบัติ

ค) อย่างไรก็ตาม การที่จะรู้ธรรมและปฏิบัติตามธรรมให้เป็นอย่างพระพุทธเจ้านั้น มนุษย์โดยทั่วไปไม่ได้ฝึกตนมากมายถึงขั้นที่จะรู้และทำได้เองอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และก็ไม่ใช่จำเป็นต้องฝึกถึงขนาดนั้น เพราะเรามีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงรู้ธรรมรู้ทางและบอกวิธีให้แล้ว เราก็ไปฟังคำสอนจากพระองค์และปฏิบัติตามโดยถือเอาพระองค์เป็นแบบอย่าง

แต่ถ้าเราอยู่ห่างไกลพระพุทธเจ้า หรือพระองค์ปรินิพพานแล้ว เราก็เล่าเรียนสดับฟังคำสอนของพระองค์ จากพระสงฆ์ที่ได้รักษาสืบต่อคำสอนของพระองค์มาถึงพวกเรา

แม้จะได้สดับฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระสงฆ์รักษาสืบทอดไว้ให้แล้ว แต่มนุษย์ทั่วไปจะปฏิบัติธรรมฝึกตนให้ก้าวหน้าโดยลำพังตัวเองได้ยาก มนุษย์โดยทั่วไปนั้น ต้องอาศัยบุคคลและสภาพแวดล้อมต่างๆ ช่วยเกื้อหนุน โดยเฉพาะสิ่งที่เกื้อหนุนได้ดีที่สุด

ก็คือชุมชนที่จัดตั้งไว้อย่างดีที่เรียกว่า “สังฆะ”

ในชุมชนแห่งสังฆะนั้น นอกจากมีท่านที่ได้ฟังได้รู้ได้ฝึกปฏิบัติธรรมมาก่อน เช่น ครู อาจารย์ ที่จะเป็นกัลยาณมิตรช่วยแนะนำฝึกสอนเราแล้ว ระบบความเป็นอยู่ วิถีชีวิต การสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมชุมชน การจัดสรรสิ่งแวดล้อม และบรรยากาศของชุมชนนั่นเอง ทุกอย่างจะเอื้อช่วยเกื้อหนุนให้เราฝึกตนก้าวไปในทางรู้และปฏิบัติธรรมได้อย่างดีที่สุด

ชุมชนแห่งสังฆะนี้ นอกจากเราจะได้อาศัยช่วยให้ตัวเราก้าวหน้าไปในการรู้และทำตามธรรมโดยมีกัลยาณมิตรเกื้อหนุนแล้ว เราเองเมื่อก้าวหน้าไป เป็นกัลยาณมิตรเกื้อหนุนผู้อื่นด้วย และสังฆะก็เป็นแหล่งที่จะดำรงรักษาระบบและวิถีชีวิตที่ดั่งงามผาสุกไว้ให้แก่โลก

อนึ่ง มนุษย์ถึงจะมีศักยภาพที่จะเป็นอย่างเดียวกับพระพุทธเจ้า แต่ระหว่างปฏิบัติ เราก็จะมีพัฒนาการในระดับต่างๆ ไม่ใช่อยู่ๆ ก็เป็นพุทธะได้ทันที

มนุษย์ทั้งหลายที่ปฏิบัติตามธรรมโดยมีพัฒนาการในระดับต่างๆ นั้น ก็รวมกันเป็นชุมชนที่ดั่งงาม ประเสริฐ คือสังฆะนี้ ซึ่งถ้าเรียกตามภาษาปัจจุบันก็คือ สังคมอุดมคติ

มนุษย์เราทุกคนควรจะมีส่วนได้อาศัยและร่วมสร้างชุมชนนี้ขึ้นมาให้ได้ ด้วยการฝึกศึกษาพัฒนาตัวเองของแต่ละคนขึ้นไป

สุดยอดของมนุษย์คือ พุทธะ

แก่นแท้ของธรรมชาติคือ ธรรมะ

อุดมคติของสังคมคือ สังฆะ

เพราะฉะนั้น หลักพระรัตนตรัย ก็คือหลักอุดมคติ ที่เป็นจุดหมาย เป็นอุดมการณ์ เป็นหลักการสำหรับชาวพุทธ ซึ่งจะต้องยึดถือว่า

๑. เตือนใจเราให้ระลึกถึงศักยภาพของตัวเอง และให้ปฏิบัติหน้าที่ในการพัฒนาตนเองให้เป็นอย่าง**พุทธะ**

๒. เตือนใจให้ระลึกว่า การที่จะพัฒนาตนให้สำเร็จนั้น ต้องรู้เข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักความจริงของกฎธรรมชาติ คือ **ธรรมะ**

๓. เตือนใจให้ระลึกว่า เราแต่ละคนจะร่วมอาศัยและร่วมสร้างสังคมอุดมคติ ด้วยการมี/เป็นกัลยาณมิตรและเจริญอกงามขึ้นในชุมชนแห่งอารยชนหรืออริยบุคคล ที่เรียกว่า **สังฆะ**

นี่คือหลักพระรัตนตรัย จะเห็นว่าทั้ง ๓ หลักโยงถึงกันหมด

รู้ทันธรรมดา แล้ววางท่าทีให้ถูก

ขอย้อนกลับมาที่ธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ จะเป็นนิวัตน์ก็ได้ เป็นไอน์สไตน์ก็ได้ หรือจะเป็นกวีที่เก่งกาจ เป็นนักการศึกษา ฯลฯ เป็นได้หมด จนกระทั่งประเสริฐสุด เป็นพุทธะก็ได้

เมื่อมนุษย์ประเสริฐด้วยการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนอย่างนี้ ก็เป็นอันว่าโยงกันแล้ว คือ ธรรมชาติของมนุษย์ที่ว่าฝึกฝนพัฒนาได้นั้น ก็สอดคล้องกับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ

นี่คือย้อนกลับมาหาความจริงข้อแรกของธรรมชาติอีก คือ การที่มนุษย์ผู้ฝึกตนได้ จะพัฒนาตนสำเร็จ จะต้องรู้เข้าใจความจริง

ของกฎธรรมชาติและปฏิบัติให้ถูกตามกฎนั้น เช่น ปฏิบัติตามกฎแห่งเหตุปัจจัย เป็นต้น

ในบรรดากฎธรรมชาติทั้งหลาย กฎใหญ่ก็คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นอย่างหนึ่งในหลักใหญ่ที่สุดที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ๒ หลัก คือ

๑. หลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๒. เบื้องหลังความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็คือกฎธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย อันได้แก่ อิทัปปัจจยตา

ฉะนั้น ต่อจาก**ไตรลักษณ์** พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนเรื่อง**ปฏิจจสมุปบาท** หรือที่เรียกเต็มว่า อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท คือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย

ถ้าเราเข้าใจกระบวนการของเหตุปัจจัย หลักการต่างๆ ก็โยงถึงกันแจ่มแจ้งหมด และเข้าสู่การปฏิบัติในการที่จะฝึกตนได้

แต่ถ้ารู้แค่ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรายังทำอะไรไม่ได้ ได้แค่รู้ทันว่าสิ่งทั้งหลายเกิดดับ เปลี่ยนแปลง ไม่เที่ยง ไม่คงที่ คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นไปตามเหตุปัจจัย ก็ได้แค่ว่า และวางใจ แต่ยังไม่ทำไม่ได้

แต่พอรู้ว่า อ้อ...กฎแห่งเหตุปัจจัยที่อยู่เบื้องหลัง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็คือ อิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นอย่างนี้ๆ ตอนนั้นก็เอามาใช้ลงมือทำได้ คือเอามาใช้ในการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ ซึ่งเป็นการเชื่อมระหว่าง **ธรรมชาติพิเศษของมนุษย์** กับ **ธรรมชาติสามัญของสรรพสิ่ง**

การนำกฎธรรมชาติมาใช้ในชีวิตของมนุษย์ ยังจะต้องหาเวลามานำพูดแยกแยะแจ่มแจ้งกันในแต่ละเรื่องแต่ละหลักต่อไป

ตอนนี้ขอพักไว้ทีหนึ่งก่อน

อย่างไรก็ตาม ความรู้เท่าที่มีเป็นฐานมานั้น พอจะโยงไปให้เห็นหลักในภาคปฏิบัติได้แล้ว และพระพุทธเจ้าก็ได้ทรงวางหลักปฏิบัติที่เป็นหัวข้อใหญ่ไว้ให้แล้ว บนฐานแห่งหลักความจริงของธรรมชาตินั้น จึงขอนำหลักสำคัญมาเน้นย้ำไว้ เพื่อให้การแก้ปัญหาและการสร้างสรรค์ดำเนินไปได้ทันที

ถ้าคนไทยตั้งหลักสัจมั่นไว้ จะไม่ไถลตกในหลุมวิกฤติ ถึงแม้ถล่มพลาต ก็จะไม่ถอนตัวขึ้นสู่วิวัฒน์ได้จับปล้น

หลักธรรม ๔ ประการต่อไปนี้ เป็นหลักการใหญ่ขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสย้ำอยู่เสมอ แต่ตามปกติตรัสไว้เป็นอิสระจากกัน เพราะมีนัยโยงถึงกัน หรือครอบคลุมกัน ในที่นี้ขอยกมาย้ำไว้ในที่เดียวกัน ถือว่าเป็นแก่นแท้ที่ปฏิบัติได้ทันที และเหมาะกับสถานการณ์ปัจจุบันของสังคมไทย จึงขอนำมากล่าวปิดท้ายในตอนนี้

หลักสำคัญทั้ง ๔ จะต้องใช้ในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะในการแก้วิกฤติของสังคมไทย และสร้างสรรค์ประเทศชาติต่อไปข้างหน้า คนไทยจะต้องอยู่กับหลักการ ๔ อย่างต่อไปนี้ให้ได้ คือ

❶ **หลักการกระทำ** คือ มุ่งทำการให้สำเร็จด้วยความเพียรพยายาม โดยเฉพาะความเพียรของตนเอง หลักนี้เรียกว่า **หลักกรรมและความเพียร**

พระพุทธเจ้าตรัสว่าเราเป็นกรรมวาที เราเป็นวิริยวาที พระองค์ไม่ได้ตรัสอย่างเดียว แต่ตรัสคู่กันว่า **กรรมวาที และวิริยวาที**

“เราเป็นผู้กล่าวหลักการกระทำ เราเป็นผู้กล่าวหลักความเพียร”

คนจะทำ ต้องมีความเพียร ถ้าไม่มีความเพียร ก็ก้าวไปในการทำไม่ได้

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่ง*กรรม*และ*วิริยะ* ให้หวังผลสำเร็จจากการกระทำด้วยเรี่ยวแรงกำลังของตน ไม่มีหวังผลจากการอ่อนนอนนอนรอดผลดลบันดาล จากลาภลอย จากการรวยทางลัด การทุจริตการเลี่ยงโชคการพนัน เป็นต้น

สรุปว่า ต้องถือหลักการกระทำให้สำเร็จด้วยความเพียร

ขอยกพุทธพจน์มาย้ำไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย
แม้ที่ได้มีแล้วในอดีตกาล...พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทั้งหลายแม้ที่จักมีในอนาคตกาล... แม้เราเองผู้เป็น
อรหันตสัมมาสัมพุทธะในบัดนี้ ก็เป็น*กรรมวาท*
(ตรัสหลักการ) เป็น*กิริยวาท* (ตรัสหลักการที่จะ
ต้องทำ) เป็น*วิริยวาท* (ตรัสหลักความเพียร)

(อง.ตัก. ๒๐/๕๗๗/๓๖๙)

๒. หลักการศึกษาพัฒนาตน คือ ต้องถือเป็นหน้าที่โดยมีจิตสำนึกที่จะฝึกตนให้ก้าวหน้าต่อไปในการทำกุศลกรรมต่างๆ ที่จะให้ชีวิตและสังคมดีขึ้น นี่เรียกว่า *หลักไตรสิกขา*

ตามหลักเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ที่พูดแล้วแต่ต้นว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐด้วยการฝึก ดังนั้น ในการที่จะก้าวไปสู่ความดีงาม ความประเสริฐสมบูรณ์นั้น ชีวิตต้องพัฒนาด้วยไตรสิกขาเพื่อก้าวหน้าไปข้างหน้า

ชีวิตจะต้องดีขึ้น ต้องเรียนรู้ ต้องฝึกฝน ต้องศึกษา ต้องพัฒนาเสมอไป จะต้องไม่มัวหยุดอยู่กับที่

ขอยกคาถาพุทธพจน์แห่งหนึ่งมาไว้เตือนใจว่า

เพราะฉะนั้นแล เป็นคนอยู่ในโลกนี้ ฟังศึกษา
(ตามหลักไตรสิกขา)เกิด สิ่งใดก็ตามที่ฟังรู้ได้ใน
โลกกว่าเป็นสิ่งผิดร้ายไม่ดี ไม่ฟังประพฤติดิตร้าย
ไม่ดีเพราะเห็นแก่สิ่งนั้น ปราชาญ์ทั้งหลายกล่าวว่
ชีวิตนั้นน้อยนัก

(ขุ.สุ. ๒๕/๔๐๗/๔๘๕)

พร้อมทั้งพุทธภาษิตว่า

ในหมู่มนุษย์ คนที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐ

(ขุ.ธ. ๒๕/๓๓๓/๕๗)

๓. หลักไม่ประมาท ในกรที่จะทำอะไรๆ ด้วยความเพียร และในการที่จะพัฒนาตนนั้น จะต้องไม่ประมาท

ต้องมองเห็นตระหนักในความสำคัญของกาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงว่า ในขณะที่เราดำเนินชีวิตอยู่นี้ สิ่งทั้งหลายรอบตัวเรา และชีวิตของเรา ล้วนไม่เที่ยงแท้แน่นอน ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไป ตลอดเวลา เราจะมัวนั่งนอนใจอยู่ไม่ได้ มีอะไรที่ควรจะทำ ต้องรีบทำ ต้องเร่งชวนขยายไม่ประมาท ไม่นอนใจ ไม่ผัดเพี้ยน

หลักไม่ประมาทนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า เหมือนกับ**รอยเท้าช้าง** ที่ครอบคลุมธรรมชาติของพระองค์ไว้หมด แล้วก็**เป็นปัจจัย** - **วาท**ของพระองค์ก่อนปรินิพพานด้วย จึงถือว่าสำคัญอย่างยิ่ง

ในความไม่ประมาทนี้ แม้แต่สังคัมก็หยุดนิ่งไม่ได้ เพราะสังคัมมีแนวโน้มว่า เมื่อไรมีความสำเร็จ เมื่อไรเจริญดีมีความพร้อม เมื่อไรมีความสุขสบาย คนจะเริ่มเฉื่อยลงและเริ่มอ่อนแรง

แล้วก็เริ่มมีวมา ประมาท

สังคมมักจะเป็นอย่างนั้น คือ **พอสบาย ก็ประมาท** หันไป ฟุ้งเพื่อมีวมาหลงระเรีง ติดในความสุขสบาย เพลิดเพลิน สำเร็จ สำราญ ลุ่มหลงในการบันเทิง ไม่เร่งรัดชวนชวายทำกิจหน้าที่ ผัดเพี้ยน ฉะเยอซา

เพราะฉะนั้น ผู้บริหารสังคมจะต้องคอยกระตุ้นเตือนปลุกเร้าประชาชน ให้ไม่ประมาทมีวมาตลอดเวลา

เครื่องพิสูจน์การพัฒนามนุษย์อย่างหนึ่งคือ **ทั้งที่สุขสบาย ก็ไม่ประมาท** ถ้าใครทำได้สำเร็จอย่างนี้เมื่อไร ก็มีคุณสมบัติที่จะเป็นพระอรหันต์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลเดียวที่จะไม่ประมาทเลยเป็นอันขาด คือพระอรหันต์

นอกจากนั้น แม้แต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ก็ยังประมาทได้ คือพอประสบความสำเร็จไปเท่านี้ ก็พอใจว่าเราได้ก้าวหน้ามาดีเยอะแล้วนะ ก็ชักเฉื่อย พอเฉื่อยลง พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าเธอประมาทแล้ว

ในพระพุทธศาสนา ท่านไม่ให้หยุดในการสร้างสรรค์กุศลธรรม ตราบใดยังไม่ถึงจุดหมาย ก็ต้องก้าวไปในไตรสิกขาโดยไม่ประมาท ต้องก้าวต่อไปๆ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

เราไม่สรรเสริญแม้แต่ความตั้งอยู่ได้ในกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ต้องหยุดถึงความเสื่อมถอยจากกุศลธรรมทั้งหลาย เรายกย่องสรรเสริญอย่างเดียวแต่ความก้าวหน้าต่อไปในกุศลธรรมทั้งหลาย

(อัง.ทศก.๒๔/๕๓/๑๐๑)

พุทธพจน์นี้แสดงหลักเดียวกัน คือความไม่ประมาท

4. หลักพึ่งตนได้ ซึ่งทำให้มีอิสรภาพ การพึ่งตนก็คือสามารถทำให้แก่ตัวเราด้วยตนเอง จึงต้องพัฒนาตัวเอง คือ เราพัฒนาตนเองเพื่อให้ทำได้ และอยู่ดีได้ด้วยตนเอง

เมื่อเราทำได้ด้วยตนเอง อยู่ดีได้ด้วยตนเอง เราก็พึ่งตนได้ ถ้าเราทำไม่ได้ อยู่ดีไม่ได้ เราก็ยังพึ่งตนเองไม่ได้

เราต้องพยายามพึ่งตนให้ได้ แต่เราจะทำได้ด้วยตนเอง และพึ่งตนได้ เราก็คงต้องทำให้เป็นที่พึ่งได้ หรือทำตนให้พึ่งตนได้ โดยฝึกตนขึ้นไป ให้ทำได้ทำเป็น

ถ้าพูดว่าให้พึ่งตน แต่ตัวเขาไม่มีความสามารถที่จะเป็นที่พึ่ง แล้วเขาจะพึ่งตนได้อย่างไร ก็ได้แต่ขัดกันว่า นี่เธออยากจน เธอก็พึ่งตนสิ ว่าอย่างนั้น มันจะพึ่งตนอย่างไร ในเมื่อตนนั้นไม่มีความสามารถที่จะให้พึ่ง

พระพุทธเจ้าทรงเน้นการ “ทำตนให้เป็นที่พึ่งได้” หรือ “ทำตนให้พึ่งตนได้” มากกว่าเน้นการพึ่งตน

ถ้าจะบอกใครให้พึ่งตน ควรถามเขาก่อนว่า “เขามีตนที่พึ่งได้ไหม?” ถ้าเขามีตนที่พึ่งไม่ได้ แล้วเขาจะพึ่งตนได้อย่างไร

เพราะฉะนั้น จะต้องให้คน เฉพาะอย่างยิ่ง ให้เด็ก ให้ลูก ฝึกตนพัฒนาตัวขึ้นไป ให้ตัวเขานั้น เป็นตนที่พึ่งได้ ให้เขามีตนที่พึ่งได้แล้วเขาก็จะพึ่งตนได้

ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเรามากมายนั้น ก็อยู่ตรงนี้แหละ คือ สอนให้เราฝึกตัวพัฒนาตนจนกระทั่งเราสามารถพึ่งตนได้ เพราะมีตนที่พึ่งได้ แล้วเราก็จะเป็นอิสระ

พระองค์จึงตรัสสรุปท้ายหลักการพึ่งตนนั้นว่า “มีตนที่ฝึกดี แล้วนั้นแหละ จะได้ที่พึ่งซึ่งหาที่ไหนอื่นไม่ได้”

เพราะฉะนั้น อย่าพูดแค่ฟังตน ซึ่งเป็นเพียงคำเตือนเริ่มต้น แต่ต้องก้าวต่อไปสู่การฝึกฝนปฏิบัติซึ่งเป็นคำสอนที่แท้ว่า “จงพยายามฟังตน ด้วยการทำตนให้เป็นที่ฟังได้”

แล้วทำอย่างไรจะให้ตนเป็นที่ฟังได้ ก็ต้องฝึก ต้องศึกษาพัฒนาตน

พอพัฒนาตนก็เข้าไตรสิกขา ซึ่งทำให้ตนเองมีคุณสมบัติดีมากขึ้น มีคุณภาพดีขึ้น สามารถทำการทั้งหลายได้ผลดียิ่งขึ้น ทำกรรมต่างๆ ที่เป็นกุศลยิ่งขึ้น

เมื่อมีความสามารถทำการทั้งหลายได้ดียิ่งขึ้น ก็ฟังตนเองได้ พอฟังตนเองได้ มีตนที่ฟังได้แล้ว ก็ไม่ต้องฟังคนอื่น ก็เป็นอิสระกลายเป็นว่า สามารถเป็นที่ฟังของคนอื่น

ฉะนั้น การปฏิบัติในไตรสิกขาคือการพัฒนาตน และการพัฒนาตนก็ทำให้ฟังตนเองได้ และการฟังตนเองได้กับความอิสระก็เป็นอันเดียวกัน

ความเป็นอิสระนี้ มิใช่เฉพาะการไม่ต้องคอยพึ่งพาขึ้นต่อคนอื่นเท่านั้น แต่หมายถึงการไม่ต้องพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุมากเกินไปด้วย

ดังนั้น อิสรภาพที่สำคัญมากอย่างหนึ่ง จึงหมายถึงการมีความสามารถที่จะมีความสุขในตัวเองได้มากขึ้น โดยพึ่งพาขึ้นต่อวัตถุเสพบริโภคน้อยลง คือเป็นคนสุขได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องเอาชีวิตไปขึ้นต่อวัตถุ ไม่ต้องเอาความสุขไปฝากไว้กับสิ่งเสพบริโภค ซึ่งจะทำให้การแย่งชิงเบียดเบียนกันในสังคมลดลงไปด้วย

พร้อมกันนั้น เมื่อได้พัฒนาตนเอง ให้มีความสามารถมากขึ้น ทั้งในการที่จะมีความสุขที่เป็นอิสระ และในการที่จะทำการสร้างสรรค์ต่างๆ ก็จะทำให้ทั้งชีวิตของตัวเองก็ดีขึ้น และสามารถเกื้อกูลแก่ผู้อื่นหรือแก่สังคมได้มากขึ้น พร้อมไปในคราวเดียวกัน

ขอยกพุทธภาษิตมาย้ำเตือนอีกว่า

ตนแลเป็นที่พึ่งของตน โดยแท้จริง คนอื่น
ใครเล่าจะเป็นที่พึ่งได้ มีตนที่ฝึกดีแล้วนั้นแหละ
คือได้ที่พึ่งซึ่งหาไหนเทียบไม่ได้ (พ.ธ.๒๕/๒๒/๓๖)

หลัก ๔ นี้สัมพันธ์เป็นอันเดียวกัน แต่แยกในเชิงปฏิบัติให้
ใช้ได้เหมาะสมและได้ผลจริงจัง การปฏิบัติจากทุกหลักจะมา
บรรจบประสานเป็นอันเดียวกัน

ขอทวนอีกครั้งว่า หลัก ๔ ประการนี้ต้องย่ออย่างที่สุด
เพราะเป็นหลักใหญ่ของพระพุทธศาสนา และเหมาะสมยิ่งกับยุค
ปัจจุบัน

๑. ทำการให้สำเร็จด้วยความเพียร

๒. เรียนรู้ใฝ่ฝึกตน ให้ชีวิตและสังคมพัฒนาเป็นเลิศด้วยการศึกษา

๓. ตระหนักอนิจจามีสติไม่ประมาท หลีกเสื่อมเร่งสร้างไม่ทิ้งเวลา

๔. รักษาอิสรภาพไว้ พึ่งตนได้ เป็นนักแผ่ขยายความสุข

มีสี่ข้อนี้พอแล้ว ประเทศไทยพัฒนาได้อย่างดี มีความมั่นคง
ดำรงในสันติสุขแน่นอน